ALTSGEYMER KASALLIGI TARQALISHI VA SABABLARI

Anorboyeva Dilnavo Doniyor qizi - talaba
Aslonova Zebiniso Anvarovna - dotsent, Ph.D.
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti (Toshkent, Uzbekistan)

Annotatsiya. *Alsgeymer kasalligi -dementsiyaning eng keng tarqalgan shakli hisoblanadi. Ushbu neyrodegenerativ kasallik ilk marta 1907–yilda nemis psixiatri Alois Alzheimer tomonidan tasvirlangan. Kasallik asosan 65 yoshdan oshgan odamlarda uchraydi. 2006–yilda 26,6 million kishiga ushbu tashxis qo'yilganligi qayd etilgan va 2050–yilga kelib bemorlar soni to'rt baravar oshishi mumkin.*

Kalit so'zlar*: dementsiya, sabablari, belgilari, tashxis, Altsgeymer kasalligi, xavf, xavf guruhi.*

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ И ПРИЧИНЫ БОЛЕЗНИ АЛЬЦГЕЙМЕРА

Анорбоева Дилнаво Дониёр кизи - студентка
Аслонова Зебинисо Анваровна - доцент, Ph.D.
Ташкентский международный университет Кимё (Ташкент, Узбекистан)

Аннотация. *Болезнь Альцгеймера – это самая распространенная форма деменции, нейродегенеративное заболевание, впервые описанное немецким психиатром Алоисом Альцгеймером в 1907 году. Как правило, оно встречается у людей старше 65 лет. В 2006 году глобальное количество заболевших составило 26,6 миллиона человек, и к 2050 году число пациентов может увеличиться в четыре раза.*

Ключевые слова: *деменция, причины, признаки, диагноз, болезнь Альцгеймера, опасность, группа риска.*

PREVALENCE AND CAUSES OF ALZHEIMER'S DISEASE

Anorboeva Dilnavo Doniyor kizi - student
Aslonova Zebiniso Anvarovna - associate professor, Ph.D.
Kimyo international university in Tashkent (Tashkent, Uzbekistan)

Summary. *Alzheimer's disease is the most common form of dementia, a neurodegenerative disorder first described by German psychiatrist Alois Alzheimer in 1907. As a rule, it occurs in people over the age of 65. In 2006, the global number of cases was 26.6 million, and by 2050, the number of patients may increase fourfold.*

Key words*: dementia, causes, signs, diagnosis, Alzheimer's disease, danger, risk group.*

Hozirgi kunda dunyo bo'ylab demensiya bilan og'rigan 55 milliondan ortiq odam bor, ularning 60% dan ortig'i past yoki o'rta daromadli mamlakatlarda yashaydi. Har yili deyarli 10 million yangi dementsiya holatlari yuzaga keladi [1]. 2024-yilda 65 yosh va undan katta bo'lgan taxminan 6,9 million amerikalik Altsgeymer kasalligi bilan yashashi ta'kidlangan. Bu ushbu yosh guruhidagi odamlarning taxminan 10,9% ini tashkil etadi.

2024-yilga kelib Altsgeymer kasalligi bo'yicha quyidagi ma'lumotlar mavjud:

• Altsgeymer kasalligiga chalingan odamlarga g'amxo'rlik qilish narxi taxminan 360 milliard dollar deb baholanmoqda.

• AQShda Altsgeymer kasalligiga chalinganlarning taxminan uchdan ikki qismi ayollardir.

• Yoshi katta afroamerikaliklar yoshi katta oq tanlilarga qaraganda Altsgeymer kasalligiga ikki baravar ko'proq chalinadi.

• Yoshi katta ispaniyaliklar esa yoshi katta oq tanlilarga qaraganda taxminan bir yarim baravar ko'proq Altsgeymer kasalligiga chalinadi.

• AQShda 11 milliondan ortiq odam Altsgeymer kasalligiga chalingan odamlarga bepul g'amxo'rlik qiladi.

Jahon Altsgeymer hisoboti 2024 demensiyaga bo'lgan munosabatlarning o'zgarishini global nuqtai nazardan yoritib, chuqur tahlillar, haqiqiy hayotiy

tajribalar va muhim ilmiy tadqiqot natijalarini o‘z ichiga oladi [2-4].

Hisobotda xalqaro miqyosdagi so‘rov natijalari tahlil qilingan bo‘lib, u London Iqtisodiyot va Siyosatshunoslik Maktabi (LSE) tomonidan o‘rganilgan. Ushbu so‘rovda 166 dan ortiq mamlakat va hududlardan 40 000 dan ortiq kishi ishtirok etgan. Ular orasida:

• Demensiya bilan yashovchi insonlar,

• Parvarish qiluvchilar,

• Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmat mutaxassislari,

• Keng jamoatchilik vakillari bor.

Bu so‘rov Altsgeymer kasalligi xalqaro tashkiloti (ADI) tomonidan 2019-yilda o‘tkazilgan “Demensiyaga munosabat” so‘rovi ning davomidir. Uning maqsadi – so‘nggi besh yil ichida demensiyaga bo‘lgan qarashlarning qanchalik o‘zgarganini yoki o‘zgarmaganini o‘rganishdir.

Hisobotda quyidagilar yoritilgan:

• Har xil jamoalar va shaxslarning demensiya bo‘yicha stigma (yomon qarashlar, noto‘g‘ri tushunchalar) bilan qanday kurashayotgani,

• Kam va o‘rta daromadli mamlakatlardagi demensiya bo‘yicha targ‘ibot ishlari,

• Yoshlar va ijtimoiy chetda qolgan guruhlar uchun innovatsion dasturlar,

• Dunyo bo‘ylab demensiya bo‘yicha stigma va kamsitish muammolarini bartaraf etish zaruriyati.

Hisobot demensiyaga nisbatan stigma va diskriminatsiyani yo‘qotish uchun qanday real chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkinligini ko‘rsatadigan misollarni ham taqdim etadi [5-10].

So‘rov natijalari

• Sog‘liqni saqlash va parvarishlash sohasidagi mutaxassislarning 65% demensiya qarishning normal qismi deb noto‘g‘ri hisoblaydi.

• Keng jamoatchilikning 80% demensiya qarishning tabiiy bir qismi deb o‘ylaydi. Bu ko‘rsatkich 2019-yildagi 66% bilan solishtirganda sezilarli o‘sish kuzatilganini anglatadi.

• Demensiya bilan yashayotgan odamlarning 88% diskriminatsiyaga uchraganini bildirgan.

• Dunyo bo‘ylab odamlarning to‘rtdan bir qismi demensiyaning oldini olish uchun hech qanday choralar mavjud emas deb noto‘g‘ri hisoblaydi.

• 2019-yilda bu ko‘rsatkich 20% bo‘lgan,

• 2024-yilda esa o‘rta va past daromadli mamlakatlarda 37% gacha oshgan.

• Parvarish qiluvchilar va jamoatchilikning 90% dan ortig‘i agar demensiya uchun kasallikni o‘zgartiruvchi davolash usuli mavjud bo‘lsa, tashxis qo‘yish uchun shifokorga murojaat qilishga undalishini bildirgan.

• Jamoatchilikning 80% dan ortig‘i o‘z ovozi orqali demensiya bilan yashovchi odamlarga ko‘rsatiladigan yordamni o‘zgartira olishiga ishonadi.

• Jamoatchilikning 58% dan ortig‘i demensiyaning sababi nosog‘lom turmush tarzidir deb hisoblaydi.

Ushbu patologiya asta-sekin boshlanib, deyarli nazorat qilib bo‘lmaydigan darajada xotira va yuqori kortikal funksiyalarning buzilishi, shuningdek, aqliy va psixik faoliyatning sezilarli darajada zaiflashuvi bilan tavsiflanadi. Natijada, shaxs to‘liq nazoratni yo‘qotadi. Bundan tashqari, ushbu kasallik nevropatologik belgilar majmuasi bilan ham xarakterlanadi. Yaqinda demensiya va kognitiv buzilishlarni o‘rganish bo‘yicha ilmiy guruh tomonidan ushbu kasallikni diagnostika qilish va davolash bo‘yicha tavsiyalar qayta ko‘rib chiqildi. Ayniqsa, turli neyron tizimlardagi neyrotransmitter tanqisligini bartaraf etishga qaratilgan kombinasiyalangan o‘rinbosar terapiyaga katta e’tibor qaratildi [10-16].

Ushbu hisobot AQShda Altsgeymer kasalligi bilan bog‘liq statistik ma’lumotlarni taqdim etuvchi resurs bo‘lib, u demensiyaning eng keng tarqalgan sababi hisoblanadi. Ma’lumotlarni tushunish uchun zarur bo‘lgan fon va kontekst "Umumiy ko‘rinish" bo‘limida keltirilgan. Hisobotning qo‘shimcha bo‘limlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: kasallikning tarqalishi, o‘lim va kasallanish darajasi, qarovchilar faoliyati, demensiya bilan kasallanganlarga g‘amxo‘rlik qiluvchi ishchi kuchi, sog‘liqni saqlash va xizmatlar uchun sarflanadigan mablag‘lar.

Maxsus hisobot demensiya bilan og‘rigan bemorlarning parvarishini boshqarish jarayoniga bag‘ishlangan bo‘lib, qarovchilar va sog‘liqni saqlash xodimlarining duch keladigan tajribalari va muammolarini yoritadi.

Hisobotdagi faktlar, raqamlar, izohlar va bayonotlar hozirgi mavjud ma’lumotlarga asoslangan bo‘lib, yangi ma’lumotlar paydo bo‘lishi bilan o‘zgartirilishi mumkin.

Demensiya parvarishi bo‘yicha navigatorlik boshqa tibbiy sohalardagi parvarish dasturlariga o‘xshash bo‘lsa-da, u demensiya kasalligi bo‘yicha shaxsga yo‘naltirilgan, qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvni ta’kidlaydi. Bu yondashuv demensiya bilan yashovchi insonlar va ularning qarindoshlari uchun tibbiy bo‘lmagan ehtiyojlarni ham qamrab oladi, masalan, xulq-atvor simptomlarini boshqarish va hamjamiyat asosida xizmatlarga kirish imkoniyatini ta’minlash.

Ushbu yondashuv kasallikning rivojlanishi, yangi diagnostika usullari va davolash usullariga moslashish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Demensiya parvarishi bo‘yicha navigatorlikning asosiy tamoyillaridan biri “parvarish dyadasi” (care dyad) tushunchasini e’tirof etishdir. Bu tushuncha demensiya bilan yashayotgan inson va unga g‘amxo‘rlik qiluvchi shaxsning hamkorlikdagi parvarishini anglatadi. Demensiya bilan yashovchi insonning qarindoshlari va parvarish qiluvchilari ko‘pincha ortiqcha ma’lumot yuklamasi ostida qolib, sifatli parvarish imkoniyatlarini izlash jarayonida

yo‘qolib qolishlari mumkin. Navigatorlik dasturlari ushbu jarayonda yordam berishga mo‘ljallangan.

Demensiya parvarishi bo‘yicha navigator nima?

2023 yilda Altsgeymer Assotsiatsiyasi ekspertlar guruhi demensiya parvarishi bo‘yicha navigatorlikni “demensiya bilan yashayotgan insonlar va ularning qarindoshlari uchun individual ehtiyojlarga moslashtirilgan, kuchli tomonlarga asoslangan qo‘llab-quvvatlash dasturi” deb ta’rifladi. Bu dastur kasallikning barcha bosqichlarida va har xil muassasalarda qo‘llaniladi hamda demensiyaning salbiy ta’sirini kamaytirish uchun hamkorlikda muammolarni hal qilish va murabbiylik qilishga asoslangan.

Ekspertlar guruhi navigatorlik dasturlarining yetti muhim tamoyillarini belgiladi:

1. Shaxs va oila markazida bo‘lishi – Parvarish jarayonida hamkorlikni oshirish va faollikni rag‘batlantirish.

2. Madaniy jihatdan moslashuvchan bo‘lishi – Sog‘liqni saqlash va yordam xizmatlariga teng kirish imkoniyatini ta’minlash.

3. Aniq vazifalar va mas’uliyatlar taqsimoti – Navigatorlik jamoasining har bir a’zosi o‘z vazifasini tushunishi.

4. Tibbiy, huquqiy, moliyaviy va ruhiy to‘siqlarni bartaraf etish – Demensiya bilan yashovchilar va ularning parvarishchilari duch keladigan qiyinchiliklarni kamaytirish.

5. O‘qitish va muammolarni hal qilish – Bemorlarga bilim berish va mustahkam yordam ko‘rsatish.

6. Oila birligi asosida ishlash – Oila tushunchasi bemor tomonidan aniqlanishi lozim.

7. Ilmiy asoslangan bo‘lishi – Barcha jarayonlar va protokollar ilmiy tadqiqotlar natijalariga asoslanishi.

Ushbu tamoyillarga amal qilish demensiya bilan yashovchi insonlar uchun parvarish tizimini yaxshilashga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, navigatorlik xizmatlari:

- Bemorlarning umumiy sog‘lig‘ini yaxshilaydi,
- Tez-tibbiy yordamga murojaat qilish sonini kamaytiradi,
- Kasalxonaga qayta yotqizilish ehtimolini pasaytiradi,
- Kasalxonada qolish muddatini qisqartiradi,
- Uzoq muddatli parvarish xizmatlariga kechikishlarni oldini oladi

Altsgeymer kasalligi qandaydir yurak kasalligi bo‘lgan koronar arteriya kasalligi kabi, miyadagi kasallik turidir. U miyadagi nerv hujayralari (neyronlar) shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Miyadagi neyronlar insonning barcha faoliyati, jumladan, fikrlash, gapirish va yurish uchun juda muhimdir.

Altsgeymer kasalligida dastlab xotira, til va fikrlash uchun mas’ul bo‘lgan miya qismlaridagi neyronlar shikastlanadi, shu sababli kasallikning dastlabki alomatlari odatda xotira, til va fikrlash muammolari bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu alomatlar shaxs uchun yangilik bo‘lishi mumkin, biroq ularni keltirib chiqaradigan miya o‘zgarishlari simptomlar paydo bo‘lishidan 20 yil yoki undan ham oldin boshlanishi taxmin qilinadi.

Alomatlar kundalik faoliyatga ta’sir qiladigan darajada kuchayganda, insonda Altsgeymer demensiyasi bor deb hisoblanadi. Engil simptomlari bo‘lgan insonlar ko‘pincha ishlash, mashina haydash va sevimli mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishni davom ettirishi mumkin, ammo ba’zida oila a’zolari va do‘stlarining yordami kerak bo‘ladi. Biroq, Altsgeymer kasalligi progressiv kasallik bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan yomonlashib boradi. Uning rivojlanish tezligi va qaysi qobiliyatlar ta’sirlanishi odamdan odamga farq qiladi. Vaqt o‘tgan sayin, ko‘proq neyronlar zararlanadi va miya hududlarining katta qismi shikastlanadi. Natijada, insonlarga oddiy kundalik faoliyatlarni bajarishda oila a’zolari, do‘stlari va professional parvarishchilarning yordami kerak bo‘ladi. Oxir-oqibat, bemorlar yuvinish, kiyinish, ovqatlanish, hojatxonaga borish, soch tarash kabi oddiy ehtiyojlarini bajarish uchun ham yordamga muhtoj bo‘lib qoladilar.

Altsgeymer demensiyasi bilan yashovchi odamlarning kayfiyati, shaxsiyati yoki xatti-harakatlari o‘zgarishi mumkin. Ayniqsa, ularning adashib ketishi xavotirli holatlardan biri hisoblanadi. Demensiya bilan og‘rigan insonlar o‘z manzillariga yetib borish uchun ongli ravishda harakat qilishlari mumkin, ammo yo‘llarini qayta topa olmay, adashib qolish ehtimoli bor. Adashish ularni jiddiy jarohat olish yoki hatto o‘lim xavfiga duchor qilishi mumkin.

Vaqt o‘tishi bilan Altsgeymer kasalligi sabab bo‘lgan neyron shikastlanishlari yurish va yutish kabi asosiy tana funksiyalarini boshqaradigan miya qismlariga ham tarqaladi. Harakatlanish cheklovlari tufayli bemorlar ko‘pincha nogironlar aravachasida yoki yotoqda ko‘p vaqt o‘tkazadilar. Ushbu harakatsizlik va kognitiv cheklovlar tufayli ularga doimiy parvarish zarur bo‘ladi. Oxir-oqibat, Altsgeymer kasalligi o‘limga olib keladi, garchi ko‘pchilik bemorlar Altsgeymerning oxirgi bosqichiga yetmasdan, boshqa kasalliklardan vafot etadilar. Tadqiqotlarga ko‘ra, 65 yosh va undan katta yoshdagi odamlar Altsgeymer demensiyasi tashxisidan keyin o‘rtacha 4–8 yil yashaydilar, biroq ba’zilari 20 yilgacha umr ko‘rishlari mumkin.

Bemorning qancha umr ko‘rishi turli omillarga bog‘liq, jumladan, tashxis qo‘yilgan yosh, kasallik qancha rivojlanganligi, qandli diabet yoki buyrak kasalligi kabi boshqa kasalliklarning mavjudligi, shuningdek, faqat Altsgeymer emas, balki boshqa demensiya turlari ham birgalikda uchraydigan aralash demensiyaning borligi.

Hozirgacha Altsgeymer kasalligini oldini olishning isbotlangan usuli yo‘q va uning davosi ham

mavjud emas. Biroq, butun dunyo bo‘ylab Altsgeymer va boshqa demensiya kasalliklari bilan yashovchi insonlar sonining ortib borayotgani (55 milliondan ortiq) hamda demensiyaning shaxslar, oilalar, jamiyatlar va sog‘liqni saqlash tizimlariga katta ta’siri sababli, olimlar ushbu kasallikni oldini olish, sekinlashtirish, yaxshiroq boshqarish va davolash usullarini topishga ustuvor ahamiyat bermoqdalar.

Xulosa.

Altsgeymer demensiyasi yoshga bog‘liq neyrodegenerativ kasallik bo‘lib, hujayra tashqarisida joylashgan amiloid-β blyashkalari, hujayra ichidagi neyrofibrillyar to‘plamlar yallig‘lanish, sinaptik disfunksiya va neyron yo‘qolishi kabi bir qancha neuropatologik belgilarga ega. Bir qator tadqiqotlar oqsillarning noto‘g‘ri yig‘ilishi, agregatsiyasi va miyaga to‘planishi Altsgeymer kasalligining rivojlanishida asosiy omil ekanligini ko‘rsatgan.

Yosh o‘tishi bilan kasallikning tarqalishi ortib boradi va 2050 yilga kelib AQShda bu kasallikka chalingan odamlar soni 14 millionga yetishi taxmin qilinmoqda. Hozirda bu kasallikning aniq davosi yo‘q. AD bilan kasallangan bemorlarning kundalik parvarishi iqtisodiy va hissiy jihatdan qimmatga tushadi. Mavjud dori vositalari faqat simptomlarni yengillashtirishga qaratilgan bo‘lib, kasallikni butunlay davolay olmaydi.

Sporadik Altsgeymer kasalligining (barcha holatlarning 95% dan ortig‘i) sabablari to‘liq tushunilmagan. Bu esa kasallikning oldini olish va uning xavf omillarini aniqlashni qiyinlashtiradi. Garchi modifikatsiya qilinadigan xavf omillaridan qochish yoki ularning oldini olish kasallik rivojlanishiga to‘liq ta’sir qilmasa ham, so‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom turmush tarziga rioya qilish va kasallik bilan bog‘liq hamroh kasalliklarni boshqarish demensiya xavfini kamaytirish mumkun.

ADABIYOTLAR

1. https://www.who.int/ru/newsroom/fact-sheets/detail/dementia

2. Villemagne VL, Burnham S, Bourgeat P, et al. Amyloid ß deposition, neurodegeneration, and cognitive decline in sporadic Alzheimer's disease: A prospective cohort study. Lancet Neurol. 2013;12(4):357-367.

3. Reiman EM, Quiroz YT, Fleisher AS, et al. Brain imaging and fluid biomarker analysis in young adults at genetic risk for autosomal dominant Alzheimer's disease in the presenilin 1 E280A kindred: A case-control study. Lancet Neurol. 2012;11(2):1048-1056.

4. Kallmyer BA, Bass D, Baumgart M, et al. Dementia care navigation: Building toward a common definition, key principles, and outcomes. Alzheimers Dement (NY). 2023;9(3):e12408.

5. McBrien KA, Ivers N, Barnieh L, et al. Patient navigators for people with chronic disease: A systematic review. PLoS One. 2018;13(2):e0191980.

6. Ahuja R, McDermott M, Ty D, for the Milken Institute Alliance to Improve Dementia Care. Guiding the care journey: Building dementia workforce and system capacity through care navigation. 2023. Accessed January 30, 2024.

7. Patient navigator. National Cancer Institute (NCI) Dictionary of Cancer Terms. Accessed January 30, 2024.

8. Bernstein A, Harrison KL, Dulaney S, et al. The role of care navigators working with people with dementia and their caregivers. J Alzheimers Dis. 2019;71(1):45-55.

9. Centers for Disease Control and Prevention. Patient navigation. Last reviewed December 1, 2022. Accessed January 30, 2024.

10. Chan RJ, Milch VE, Crawford-Williams F, et al. Patient navigation across the cancer care continuum: An overview of systematic reviews and emerging literature. CA Cancer J Clin. 2023;73(6):565-589.

11. Alzheimer's Association. Dementia care navigation guiding principles. Accessed January 30, 2024.

12. Fazio S, Pace D, Maslow K, Zimmerman S, Kallmyer B. Alzheimer's Association Dementia Care Practice Recommendations. Gerontologist. 2018;58 (suppl_1): S1-S9.

13. Health Resources & Services Administration (HRSA) Health Workforce. Train health care workers about dementia. Reviewed January 2023. Accessed February 2, 2024.

14. Alzheimer's Association. Recognized dementia care training programs. Accessed February 2, 2024.

15. UCSF Memory and Aging Center. Care ecosystem toolkit. February 2018. Accessed February 2, 2024.

16. Wisconsin Alzheimer's Institute. Training home health clinicians to support caregivers. Accessed February 2, 2024.